

ACADEMIA DE STUDII ECONOMICE BUCUREȘTI

Dr. GABRIEL POPESCU

PROBLEME DE POLITICĂ AGRARĂ

**EDITURA ASE
BUCUREȘTI
2001**

Capitolul IV

POLITICA STRUCTURILOR DE PROPRIETATE ȘI EXPLOATAȚIE

Politica agrară în segmentul structurilor socio-economice este *definită* de ansamblul acțiunilor întreprinse de puterea publică în vederea realizării unui cadru juridic economic și productiv:

- adecvat condițiilor tehnice și tehnologice ale momentului care să permită utilizarea rațional eficientă a tuturor resurselor de producție;
- performant prin producție și profitabilitate;
- deschis progresului, prin respectarea echilibrului ecologic.

Pornind de la aceste repere teoretice cadru în practică, *pivotul* structurilor socio-economice din agricultură este considerată a fi *exploatația agricolă*, ca agent al economiei cu o anumită specificitate.

Managementul definește exploatația agricolă ca fiind un agent economico-social, în care, pe baza (dar și în limita) unor raporturi de proprietate (în mod deosebit asupra pământului), sub acțiunea unui centru de decizie și prin combinarea unor factori tehnici și tehnologici are loc realizarea producției, destinate autoconsumului și/sau valorificării la piață, situație când se urmărește obținerea de profit (Crăciun A., *Managementul agricol*, Ed. Mirton, Timișoara, 1995, pg.6).

Economia politică încadrează exploatația agricolă în categoria largă a “agenților producători de bunuri și servicii, de natura firmelor” (***) *Economia politică - ASE*, Ed. Economică, București, 1995, p.67).

Specificitatea este determinată, înainte de toate, de proprietatea funciară, care “are o foarte mare importanță asupra sistemului și randamentelor cu care

este exploatat pământul /fondul funciar”⁴⁷

În domeniul agricol trebuie disociată (Bold și Crăciun, 1995) noțiunea de proprietate față de cea de exploatare:

- proprietatea înseamnă modul de manifestare, în sens juridic, a componentelor sale (posesia, dispoziția și folosința) în “relațiile sociale între persoanele fizice sau juridice generate de însușirea și stăpânirea” (Dobrotă, 1999) bunurilor mobile și imobile (cu deosebire asupra pământului, ca bun imobil);
- exploatarea presupune acțiunea asupra resurselor (factorilor) de producție în

⁴⁷ Dobrotă N., *Dicționar de economie*, Ed. Economică, București, 1999, p.376

cadrul proceselor de producție.

Exploatarea fundamentează noțiunea generică de unitate de producție sau de exploatare agricolă care poate fi în domeniul cultivării pământului și/sau creșterii animalelor, mare sau mică, de stat sau privată, de cercetare sau producție ș.a.

Totodată, exploatarea agricolă se bazează, în mod obiectiv, pe proprietate funciară, și se manifestă, prin componentele sale, în două variante:

- simultan prin toate atributele (posesie, dispoziție și fruct). Situație când exploatarea pământului se realizează în *regie proprie*, în cadrul următoarelor tipuri de exploatare: gospodării țărănești, societăți comerciale agricole, regii autonome, organizații obștești de cult ș.a.;
- numai prin folosință și uzufruct, situație specifică exploatareilor în *antrepriză*, în care reprezentative sunt asociațiile, cooperativele și arendașii.

Relația dintre proprietatea funciară și exploatarea agricolă a reprezentat o "chestiune" permanentă în istoria **** mai veche sau mai nouă, într-o țară ca România "în care agricultura și țărănimea au avut o importanță și o funcție determinantă în viața economică și socială, o temă permanentă în dezbateri cu puseuri de tensiuni și crize"⁴⁸

În ecuația dezvoltării generale a agriculturii românești, politica agrară vizează rezolvarea următoarelor probleme determinante în relațiile dintre exploatarea agricolă și proprietatea funciară:

- definirea și manifestarea **domeniilor de proprietate** și, în cadrul acestora, a relațiilor de proprietate corespunzător noilor realități apărute în perioada de tranziție, în care predominantă trebuie să fie proprietate privată, prin toate atributele sale (posesia, folosința și dispoziția) asupra pământului și celorlalte bunuri patrimoniale;
- adoptarea **eligibilității** după principiile democrației de piață liberă, care înseamnă stabilirea beneficiarilor îndreptățiți de a primi bunuri funciare și nefunciare, precum și a modului de manifestare a lor, din punct de vedere

**** În esență, această problemă era generată, în perioada ante și interbelică, de *insuficiența proprietății funciare* (s.n.) (...) - pentru o categorie de țărani, categorie în creștere, produsă de sporul natural de populație rurală care diviza în parcele din ce în ce mici moștenirea - și de *procesul social de polarizare* "către marea exploatare agricolă, indiferent de forma de proprietate adoptată, prin "reunirea, din motive variate, a unor mase largi de țărani" (Axenciuc, 1966).

⁴⁸ Axenciuc V., *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947*, Vol. II *Agricultura*, Ed. Academiei Române, Buc., 1966, p.75

juridic și economic, față de bunurile pe care le au în proprietate administrare sau concesiune.

- alegerea celor mai raționale **direcții de reformare**, acțiune în urma căreia rezultă noi structuri pe forme de proprietate, mod de organizare, nivel tehnologic etc. în concordanță cu interesele generale, dar și cele privat particulare;
- formarea și consolidarea **metodelor economice de translație** a terenurilor în cadrul pieței funciare.

4.1. Domeniile de proprietate

Domeniile de proprietate definesc cadrul de manifestare, specifică, al formelor de proprietate, pe care le includ.

În funcție de caracteristicile bunurilor ce compun proprietatea (juridice și economice), dar și de destinația acordată acestora (uz public sau obținerea de profit) există o dublă clasificare a domeniilor de proprietate: domeniul public și domeniul privat (fig. 4).

4.1.1. Domeniul public

4.1.1.1. Definiție

Presupune proprietatea publică care exprimă dreptul de proprietate - posesie, dispoziție, folosință - asupra bunurilor care, prin natura lor, sunt destinate satisfacerii unor utilități sau unui interes public.⁴⁹

4.1.1.2. Caracteristici

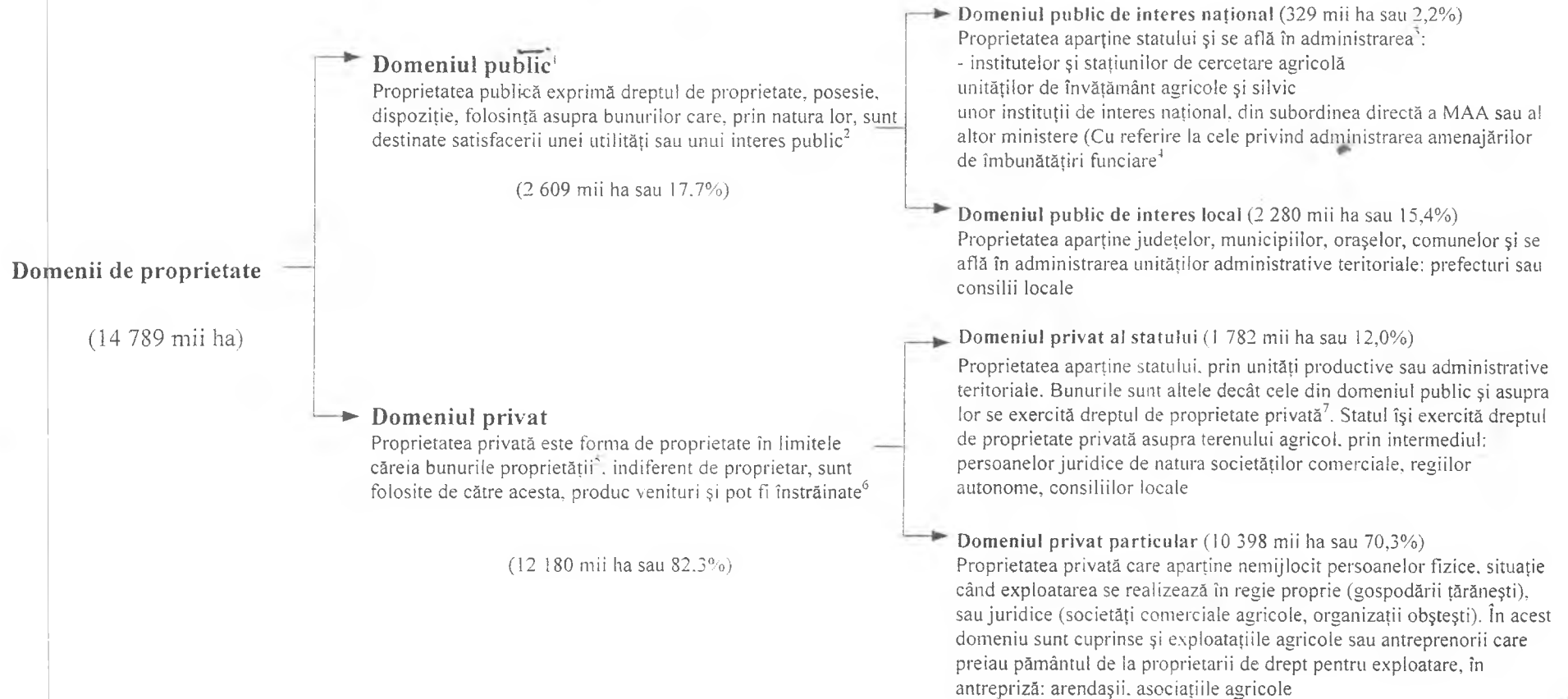
Bunurile aparținătoare domeniului public, proprietății publice sunt caracterizate:

- *juridic*, prin aceea că sunt inalienabile, insesizabile și imprescriptibile și nu pot fi lovite de vreo servitute, în afara dreptului de folosință a publicului în conformitate cu destinația lor, după cum urmează⁵⁰:

⁴⁹ Legea nr. 213/1998, privind proprietatea publică și regimul juridic al acesteia. M.O. nr.448/24 mart.1998, din art. 1,2 și 3

⁵⁰ Legea nr.213/1998, privind proprietatea publică și regimul juridic al acesteia. M.O. nr.448/24, din Lista (anexă la lege) cuprinzând unele bunuri care alcătuiesc domeniul public al statului și al unităților administrativ-teritoriale, din pct.5

Fig.4, Structura terenurilor agricole pe domenii de proprietate

¹ O definiție ceva mai nuanțată este dată de C. Hamangiu, I. Rosetti, Bălăneanu și A. Băicoianu în *Dreptul civil român*, Ed. All, București, pg.566, unde se spune că "bunurile din domeniul public sunt acele bunuri care servesc la uzul tuturor și ca atare, sunt sustrate regulilor de drept comun ale proprietății

² Legea nr.213, privind proprietatea publică și regimul juridic al acesteia, M.O. nr.448/24 nov.1998, art.1.2 și 3

³ Legea nr.213, din anexa cuprinzând unele bunuri care alcătuiesc domeniul public al statului și al unităților administrativ teritoriale, art.5 și 16

⁴ Prevederea din Legea 213, art.16 din anexă se referă la terenurile ocupate de "canalele magistrale și rețelele de distribuție pentru irigații, cu prizele aferente"

⁵ Dobrotă N. - Op.cit. pg.377

⁶ Hamangiu C., Rosetti I., Bălănescu, Băicoianu A., *Drept civil român*, Ed. All, București, pg.566

⁷ Legea nr.213, art.4

- a. nu pot fi înstrăinate decât numai prin administrare, concesiune sau închiriere;
- b. nu pot fi supuse executării silite, fapt pentru care asupra lor nu se pot constitui garanții reale;
- c. nu pot fi dobândite de alte persoane prin uzucapiune sau prin efectul posesiei de bună-credință.

Sunt situații când uzul public asupra unui bun poate înceta, fapt datorat, fie unor cauze *naturale*, independente de voința statului, județului, municipiului, orașului sau comunei, cum este cazul când un râu își schimbă cursul, așa încât vechea albie care făcea parte din domeniul public devine alienabilă; fie unui act administrativ, deci *voluntar*, prin care bunul este *declasat*. Odată declassate, bunurile sunt trecute în domeniul privat și în proprietatea unor persoane fizice sau juridice.

- *economic*, prin non-excluziune și non-rivalitate. Non-excluziunea este atunci când nici o persoană nu poate fi exclusă din sfera consumatorilor potențială ai unui bun public (ex., orice exploatare agricolă poate să beneficieze de rezultatele cercetării agricole, fără a afecta capacitatea altcuiva de a face același lucru). Non-rivalitatea, când consumul unui agent economic nu reduce disponibilitatea bunului public pentru alți agenți (ex., de rezultatele cercetării agricole nu beneficiază un agricultor, ci întreaga masă a producătorilor agricoli, fie că sunt persoane fizice, fie juridice). Non-excluziunea este generată de indivizibilitatea cererii pentru bunurile publice, în timp ce non-rivalitatea se datorează indivizibilității ofertei.

4.1.1.3. Apariție și evoluție istorică

Pentru politica agrară proprietatea publică, abordată în sens general, a reprezentat prima, dar și cea mai constantă și importantă pârgie din istoria României moderne prin care puterea publică a sprijinit agricultura, în general, și pe țărani, în special. Istoric, proprietatea publică, a fost tratată bună perioadă de timp ca proprietate de stat, indiferent dacă era de interes național sau local (comune, orașe).

În esență, această formă de proprietate a fost folosită de puterea publică ca regulator economico-social în relațiile dintre bogați și săraci, oraș și sat, industrie și

4.1.1.4. Conținut și dimensiuni

În contextul schimbărilor intervenite în societatea românească după prăbușirea sistemului totalitar, bunurile (inclusiv cele funciare) aparținătoare fostei proprietăți socialiste de stat au fost încadrate începând cu anul 1990 pe domenii de proprietate astfel:

- domeniul public de interes național (2,0% din suprafața agricolă a țării);
- domeniul public de interes local (15,4% din suprafața agricolă a țării);
- domeniul privat al statului (12,3% din suprafața agricolă a țării).

A. Domeniul public de interes național

a. Definire

Se referă la proprietatea asupra bunurilor care se manifestă “în regim de drept public [și] aparține statului”⁵⁶, iar utilizarea se răsfrânge asupra tuturor, fără limite teritorial-administrative.

b. Conținut

Principalele bunuri funciare de destinație agricolă încadrate în acest domeniu sunt:

- “terenurile destinate cercetării și producției de semințe și de material săditor din categoriile biologice și de animale de rasă”⁵⁷
- “canalele magistrale și rețelele de distribuție pentru irigații, cu prizele aferente”⁵⁸;
- “digurile de apărare împotriva inundațiilor”⁵⁹ și altele*

c. Instituții

Bunurile enunțate mai sus sunt în administrarea unor instituții de interes public, cum ar fi:

- institute și stațiuni de cercetare agricolă;

⁵⁶ Legea nr.18/1991, privind fondul funciar, M.O. nr.37/20 feb. 1991, din art.4, alin.2

⁵⁷ Legea nr.213/1998, privind proprietatea publică și regimul juridic al acesteia. M.O. nr.448/24, art.11

⁵⁸ Legea nr.213/1998, privind proprietatea publică și regimul juridic al acesteia. M.O. nr.448/24, Din Lista anexă, pct.16

⁵⁹ Idem pct.19

* “Enumerarea” bunurilor care alcătuiesc domeniul public al statului și al unităților administrativ teritoriale din Lista anexă din Legea nr.213/1998, “are un caracter exemplificativ”, ceea ce lasă de înțeles că mai sunt și alte bunuri alături de cele prezentate anterior, considerate de noi ca fiind reprezentative din punct de vedere al utilității publice în agricultură.

- unități de învățământ agricol și silvic;
- unități de interes național din subordinea directă a Ministerului Agriculturii și Alimentației** sau altor organe administrative centrale.

d) Cercetarea științifică - apariție, evoluție și dimensiuni

Din categoria bunurilor funciare afectate acestui domeniu cele mai importante (prin ponderea pe care o dețin, aproape 1/2, și rolul jucat în promovarea progresului tehnic pentru toată agricultura) sunt terenurile destinate cercetării științifice. Ca atare, prin analiza următoare s-a căutat identificarea aspectelor importante care să definească raporturile de interdependență așa cum au fost ele stabilite de către politica agrară, pe diferite perioade istorice, dintre cercetarea agricolă ca atare și terenurile agricole afectate acestei activități.

✓ Întotdeauna cercetarea științifică a fost considerată ca o pârghie determinantă, aparținătoare puterii publice în direcția promovării progresului tehnic și tehnologic din agricultură.

Gh. Ionescu-Șișești înțelegea cercetarea științifică ca factorul motor al dezvoltării agriculturii, prin procesele de intensificare și modernizare pe care le determină

✓ Necesitate obiectivă de racordare a agriculturii la nivelul de dezvoltare economică de ansamblu, cu deosebire al industriei (proces declarat încă de la jumătatea secolului al XIX-lea) a făcut posibilă demararea activității de

cercetare științifică, dar și creșterea ei permanentă.

✓ Activitatea de cercetare științifică s-a "împletit" permanent cu învățământul agricol, care asigurat atât "propagarea", dar și generalizarea rezultatelor din cercetare.

✓ Până la impunerea proprietății socialiste de stat, cercetarea se desfășoară pe câmpuri experimentale aparținând fermelor model ale statului sau învățământului agronomic.

O dată cu înființarea primelor ferme model ale statului, în 1896, în comuna Laza (Vaslui) și 1897, la Studina (Românați), urmate de fermele de la Fetești (Ialomița), Hamangia, Siliștea și Bazangie (Dobrogea), începe și activitatea de cercetare științifică din agricultură. După reforma din 1921, pentru îndrumarea micilor producători la ființă câte o fermă model în fiecare județ al țării, multe din ele având o specializare bine determinată, în special în creșterea animalelor pe specii și rase. Evident, și cercetarea înregistrează aceleași trasee: *se extinde și se specializează.*

Regimul auster impus de autoritate publică cercetării științifice agricole s-a manifestat, în special, prin:

- reducerea până la anulare a mijloacelor financiare asigurate de stat necesare (chiar la nivel minim) constituirii bazei tehnico-materiale, re tehnologizării și informatizării sistemelor;
- nivelul precar și neatractiv al veniturilor obținute de personalul de cercetare, cu consecințe grave în planul stabilității acesteia și, mai cu seamă, al atractivității pentru generațiile tinere de specialiști;
- lipsa fondurilor necesare susținerii unei activități ritmice, crescătoare în vederea specializării și documentării personalului din cercetare;
- inexistența unei rețele specializate (asistate și coordonate de instituțiile statului pentru început și, ulterior, cedate sectorului privat) pentru difuzarea, transferul și valorificarea rezultatelor cercetării în producție;
- amplificarea structurilor administrativ-financiare și exagerarea cerințelor birocratice în relațiile dintre stat și cercetarea agricolă.

B. Domeniul public de interes local

a) Definiție

Include bunurile destinate spre utilizare membrilor ce compun o unitate administrativă bine determinată (județ, municipiu, oraș sau comună), fapt pentru care se află în proprietatea comunelor, orașelor, municipiilor sau județelor (tot “în regim de drept public”⁶¹).

b) Instituții

Administrarea bunurilor respective se face de către consiliile locale sau, după caz, de către prefecturi.

c) Conținut

În componența acestui domeniu preponderente sunt izlazurile și fânețele naturale care reprezintă categoriile de folosință agricole a proprietății publice, cea mai întinsă, dar și cea mai importantă din punct de vedere socio-economic, pentru sprijinul acordat de stat agricultorilor privați.

Importanța socio-economică a acestor terenuri este relevată de ajutorul pe care statul îl acordă gospodăriilor țărănești în creșterea și întreținerea propriilor efective de animale (cu deosebire a speciilor erbivore: bovine, cabaline, ovine și caprine), fapt care a generat, în final, un nivel de trai îmbunătățit, prin aportul de produse animaliere.

d) Izlazurile comunale - apariție, evoluție și dimensiuni

Gospodăriile țărănești, în prezent, ca și în trecut, nu au avut în proprietate izlazuri și pășuni în suprafețe suficientă propriilor necesități. Din această cauză puterea publică s-a preocupat permanent de această “chestiune”, în special din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar rezolvarea ei s-a produs în sens “pozitiv și inedit” după reforma agrară din 1921, când au fost formate izlazurile comunale⁶², ca bunuri agricole în regim de drept public, de interes local.

După reforma rurală din anul 1864, “țărănime eliberată de servituțile boierești era stăpână asupra pământului arabil împrorietărit, a viilor și uncletelor agricole”, în timp ce moșierimea “continua să stăpânească mai mult de 2/3 din terenurile arabile, precum și *toată suprafața de pășuni și izlazuri* (s.n.) și pe cea de păduri posedată înainte de reforma rurală”⁶³.

Ca atare, s-a manifesta “nevoia [acută] de izlazuri și pășuni pentru vitele țărănimii, ceea ce a dat posibilitatea manifestării constrângerilor economice sub forma tocmelilor agricole”.

“Tocmelile agricole sau învoielile agricole luau forma unor contracte verbale sau scrise între moșieri și marii arendași pe de o parte și țărănime, pe de altă parte. Condițiile învoielilor, la început mai ușoare (dijma era, în medie, o parte din zece părți) au devenit din ce în ce mai grele (ex. în 1907, dijma ajunsese la 1:1), astfel că în primii ani ai secolului al XX-lea era de câteva ori mai apăsătoare decât înainte de 1864.”⁶⁴.

La șapte ani de la aplicarea reformei amintite, respectiv în anul 1928, când acțiunile de deposedare - împrorietărire erau aproape finalizate “pășunile naturale, proprietate publică (inclusiv de stat) ocupau o suprafață de 3,6 milioane hectare * (29% din întinderea cultivată a țării, în cadrul vechilor fruntarii)”⁶⁵ și erau formate din: pășunile comunale, pășunile comune (aparțineau obștilor satești, asociațiilor sau diferitelor grupări de proprietari funciari) și pășunile de rezervă (din zonele de munte și bălți, care aparțineau statului, județelor și comunelor, obștilor și asociațiilor de pășunat și instituțiilor de interes public, puse sub controlul statului).

⁶¹ Legea nr.18/1991, privind fondul funciar, M.O. nr.37/20 feb. 1991, din art.4, alin.2

⁶² Axenciuc V. - Op. cit. p.99

⁶³ Idem, p.77, 78

⁶⁴ Idem

* Potrivit Legii pentru organizarea, administrarea și exploatarea pășunilor, M.O. nr.90/25 aprilie 1928. Legea face referiri la noțiunea de “pășuni”, dar lasă de înțeles, fără a fi explicită, că sunt incluse aici și izlazurile.

⁶⁵ Parpală O., *Economia agriculturii sau politica agrară la români*, ASE, Buc., 1995, p.78

1. "*Pășunile comunale* (s.n.) [erau formate din terenurile] proprietatea comunelor, dobândite prin cumpărături făcute pe baza legii învoielilor agricole din anul 1907, prin cumpărături făcute direct, fără intervenția statului, prin donații, prin România ascumpărături de embaticuri sau servituți, sau prin orice fel de tranzacții. Lor li se adăugau pășunile dobândite de comunele administrative prin edicte sau legi de împrumietărire, cu ocazia comasărilor, colonizărilor etc., plus pășunile din Transilvania și Bucovina, întabulate în cărțile funciare ca proprietăți ale comunelor respective. Aceste pășuni se foloseau exclusiv pentru pășunat și pentru cultivarea de plante perene de nutreț și nu puteau fi înstrăinat, divizate (nici grevate de sarcini reale) decât în condițiile prevăzute de lege. La folosirea pășunilor comunale erau îndreptățiți cultivatorii agricoli, muncitorii agricoli, minerii, industrialii și funcționarii din comună, proprietari de vite, care nu posedau pășune în suprafață suficientă (la orașe se adăugau, indiferent de profesia de bază, posesorii de vaci de lapte)"

2. "*Pășunile comune* (s.n.) [au fost] create (...) fie prin legi de împrumietărire, fie prin acordul coproprietarilor de a folosi o pășune un bun funciar obștesc"

3. "*Pășunile de rezervă* (s.n.) [erau constituite din] toate golurile pășunabile din munți, toate pășunile propriu-zise situate în zona muntoasă, toate pădurile și pășunile împădurite, precum și pășunile de baltă din regiunea inundabilă a Dunării, Prutului și altor râuri (din care cea mai mare parte au fost între timp asanate și transformate în arabil), a căror folosință obișnuită se făcea prin instalarea turmelor de oi sau a cirezilor de vite pe tot timpul prielnic.

(Parpală O., op.cit., p.78-79)

Regimul comunist impune câteva modificări semnificative asupra regimului proprietății pășunilor și izlazurilor comunale:

- sunt, prin confiscare fără despăgubire, trecute în proprietatea socialistă de stat, spre folosul cooperativelor agricole și al întreprinderilor agricole de stat și, parțial, a gospodăriilor particulare țărănești;

→statul, ca proprietar absolut, în virtutea atributelor conferite prin lege, dispune, prin metode coercitive: diminuarea acestor suprafețe în favoarea categoriilor agricole superioare (arabil, vii și livezi); modificarea hotarelor sau strămutarea lor pe alte amplasamente (de regulă la distanțe mari de vatra satului și pe terenurile cele mai improprii); includerea în perimetrul construibil al localităților (dat fiind poziționarea lor chiar în apropierea comunităților umane), degradarea continuă prin: pășunatul irațional, neaplicarea lucrărilor de îmbunătățiri funciare reclamate de acțiunea

negativă a factorilor naturali, dar și a celor rezultați din activitatea umană; depozitarea gunoaielor și resturilor menajere din gospodărie etc. .

După revenirea regimului democratic de piață liberă, "terenurile provenite din fostele izlazuri comunale - pajiști și arabil care s-au aflat în folosința cooperativelor agricole de producție - trec în proprietatea privată a comunelor, orașelor, sau, după caz, a municipiilor și în administrarea primăriilor, putând fi folosite ca pășuni comunale și pentru producerea de furaje și semințe pentru culturi furajere."⁶⁶

Dar acțiunea reparatorie a statului democrat s-a limitat numai la această prevedere legală. multe din manifestările post-decembriste (generale sau locale) s-au înscris într-o spirală cu efecte din ce în ce mai ostile, față de această formă de proprietate (conturată strict în limitele unei categorii de folosință agricolă apreciată de științele agronomice inferioară terenurilor arabile, viilor și livezilor).

De pildă, izlazurile și pășunile naturale nu se regăsesc, potrivit Legii proprietății publice, în categoria bunurilor care compun domeniul public local al comunelor, orașelor și municipiilor.⁶⁷ Această omisiune legislativă, la care s-au adăugat și precizările ulterioare venite de la factorii de decizie din prefecturi (nu lipsiți de motivații strâmbe) au dat posibilitatea unor primării să înscrie* izlazurile și pășunile comunale în *proprietatea privată a lor*. Cu alte cuvinte, terenurile respective nu mai sunt de utilitatea publică, ci intră în regim de drept civil: pot fi vândute, parcelate, schimbată destinația etc. Iată cum o acțiune de politică agrară benefică în direcția sprijinirii gospodăriilor țărănești pentru creșterea efectivelor de animale, realizată în perioada interbelică, reactualizată prin Legea 18/1991, poate fi compromisă și chiar limitată.

În plus, toate manifestările negative din perioada comunistă în direcția exploatării necorespunzătoare a acestor suprafețe au continuat, și chiar s-au accentuat.

Prin urmare, izlazurile și pășunile comunale sunt din ce în ce mai insuficiente (atât prin întindere, dar și prin calitate) față de necesitățile efectivelor de animale existente în gospodăriile țărănești, dar mai ales față de posibilitățile reale de sporire a acestora. An de an, mai ales în primăvară, când se pornesc animalele către pășune,

⁶⁶ Legea nr.18/1991, privind fondul funciar, art.32

⁶⁷ Legea 213, privind proprietatea publică și regimul juridic al acesteia, M.O. nr.448/24 noiembrie 1998 (vezi Cap. III din anexa la lege).

* În termen de 9 luni de la data publicării legea 213/1998 era obligatorie inventarierea bunurilor proprietate publică de toate prefecturile și consiliile locale.

răbufnesc tot mai multe, dar și mai acut, conflictele dintre gospodari (chiar și dintre sate) pricinuite de lipsa acestor terenuri. Este nevoie de o atenție sporită din partea puterii publice față de această problemă, cu deosebire asupra: regimului proprietății, utilizatorilor, întreținerii și al protecției calității.

În administrarea consiliilor locale se află aproape 2 300 mii hectare de izlazuri și pășuni naturale, ceea ce reprezintă 15% din suprafața agricolă a țării, sau aproape 87% din suprafața agricolă a domeniului public.

4.1.2. Domeniul privat

4.1.2.1. Definire

Este format din bunurile aflate în proprietate privată a unor persoane fizice sau juridice, bunuri care, indiferent de proprietar, sunt folosite pentru a produce venituri și pot fi înstrăinate.

4.1.2.2. Caracteristici

- *Juridice*, bunurile aparținând acestui domeniu se caracterizează prin aceea că nu sunt uzului public⁶⁸, sunt în comerț, nu sunt supuse vreunui regim excepțional, sunt general alienabile, prescriptibile și susceptibile de a fi de a fi lovite de vreun drept de servitute;

- *Economice*, caracteristica dominantă rezultă din scopul utilizării lor, respectiv obținerea de venituri de către proprietarii acestora.

Reducerea totală, sau aproape totală, a controlului și respectiv a proprietății statului asupra bunurilor, și cu deosebire a celor funciare agricole, a constituit problema cheie a politicii agrare privitoare la reformarea domeniului privat din agricultură, după trecerea la economia de piață liberă.

4.1.2.3. Continut și dimensiuni

Subordonat acestei orientări, după aplicarea Legii fondului funciar în 1991, și până la pragul anului 2000, în componența domeniului privat s-a regăsit peste 82% din suprafața agricolă totală a țării (tabelul 9).

⁶⁸ Hamangiu C., Rosetti I., Bălănescu, Băicoianu A. - Op.cit., p.566

Evoluția ponderală a fondului funciar agricol din domeniul privat (%)

Specificare	1991	1995	2000
Agricultură total, din care:	100,0	100,0	100,0
- domeniul privat total, din care:	82,3	82,3	82,3
- domeniul privat al statului;	12,3	9,0	9,0
- domeniul privat particular;	70,0	73,3	73,3

Sursa: Ministerul Agriculturii și Alimentației

Din acest punct de vedere, agricultura a fost primul sector din economie care a depășit pragul de 80% de privatizare propus a se realiza în perioada de tranziție. Dar această apreciere este interpretabilă, întrucât terenurile din domeniul privat al statului s-au aflat în administrarea societăților comerciale agricole, foste unități agricole de stat socialiste, asupra cărora statul și-a menținut controlul aproape total, deoarece deținea pachetul majoritar de acțiuni.

A. Domeniul privat al statului**a) Definire**

Are în compunere bunurile (altele decât cele din domeniul public) asupra cărora se exercită dreptul de proprietate privată a statului⁶⁹ și care sunt încredințate spre administrare unor societăți comerciale, regii autonome, unități administrative teritoriale.

b) Dimensiuni

În momentul declanșării procesului reformativ, respectiv 1990, domeniul privat al statului avea în compunere 1 808.1 mii ha teren, care era încredințat spre administrare la:

☐ *Societățile comerciale cu profil agricol* (1 723,8 mii ha). Inițial au fost 1 653 de astfel de unități (din care 433 foste I.A.S.-uri), care aveau ca obiect de activitate cultura plantelor, creșterea animalelor și păsărilor, prelucrarea furajelor concentrate;

☐ *Societăți comerciale cu profil neagricol* în număr de 662, care activau în sectorul serviciilor și industriilor pentru agricultură și care administrau 64.5 mii ha. în special terenuri de incintă;

☐ *Regiile autonome* în număr de șapte (Romcereal, Îmbunătățiri funciare, Cai de rasă, Horticultură, Montanologie, Tutunului și Pasteur) cu 19,8 mii ha teren.

⁶⁹ Legea nr. 213 cu privire la proprietatea publică și regimul juridic al acesteia, art.4, M.O. nr.448/24 nov.1998

Aceste noi structuri socio-economice au menținut în următorii zece ani de tranziție, în linii generale, multe din trăsăturile:

- ✓ profilul de activitate eterogen, deoarece se regăsesc în toate sectoarele din agricultură (vegetal, animal, servicii, prelucrare, comerț), perpetuându-se astfel teza comunistă, că statul trebuie să producă;
- ✓ dimensiunile mari, întrucât exploatarea terenurilor se face pe suprafețe de peste 200 ha, iar creșterea animalelor se realizează în complexe de tip industrial care adăpostesc mii și zeci de mii de capete de bovine, porcine, ovine și păsări, fapt care a condus la menținerea gigantismului de tip sovietic în agricultură;
- ✓ managementul a fost în continuare sub controlul statului, care, cu abstenență, a promovat tot elementele cu pregătire tehnică, a căror percepție economică a fost confuză față de cerințele pieței libere;
- ✓ legături minime, de multe ori contradictorii, între interesul personal și cel general, manifestări care au condus la slăbirea bazei tehnico-materiale și la rezultate descrescătoare în producție și eficiență.

La începutul anului 2000, se apreciază că în componența acestui domeniu existau aproximativ 1,7 milioane hectare, din care vor mai rămâne, după aplicarea Legii nr.1/2000, circa 0,5 milioane hectare. “În noiembrie 1999, din 547 companii comerciale agricole prevăzute pentru privatizare, doar 20 au fost efectiv privatizate⁷⁰. Celelalte sunt încă în proprietatea statului și F.P.S. deține majoritatea acțiunilor. Mersul încet al privatizării în acest sector este motivat de regimul juridic încă neclar asupra proprietății funciare.

s-a manifestat, totodată și o opoziție politică puternică pentru privatizarea acestor unități, considerate un element crucial al securității alimentare. În plus rezultatele economico-financiare obținute, de cele mai multe ori negative, au făcut neatractive aceste unități pentru investitorii particulari, fapt pentru care, nu de puține ori, s-a aplicat procedura de lichidare.

B. Domeniul privat particular

a) Conținut

Are în componență bunurile din proprietatea privată nemijlocită a unor persoane fizice sau juridice.

⁷⁰ Evaluarea politicilor agricole - România, OECD 2000, p.11

b) Caracteristici

Dreptul de proprietate dă posibilitatea celui care-l deține să facă ceea ce dorește cu lucrul pe care-l posedă, în limitele legii. Prerogativele dreptului de proprietate sunt următoarele: posesia, utilizarea, dispoziția și uzufructul. Proprietatea individuală implică exercitarea de către individ a tuturor acestor componente definitorii ale dreptului de proprietate. Delegarea unuia din elementele dreptului de proprietate nu schimbă caracterul de individualitate al proprietății sale.

Caracteristica fundamentală a economiei de piață o reprezintă autonomia decizională a agenților economici, bazată pe proprietatea individuală asupra resurselor economice și, în special, asupra capitalului.

În aprecierea proprietății private trebuie avute în vedere următoarele avantaje, comparativ cu cea publică:

- ✓ asigură o autonomie deplină a agenților economici;
- ✓ stimulează inițiativă, inovarea tehnică și comercială;
- ✓ generează o concurență reală între agenții economici;
- ✓ diminuează riscul economic prin buna adaptare la modificarea fenomenelor perturbatorii de piață;
- ✓ constituie baza tuturor libertăților individului, dar și baza democrației economice, sociale și politice.

Esențială este însă dominația proprietății țărănești, individuale asupra capitalului și restrângerea proprietății de stat la minimum necesar, determinat de necesitățile de asanare a unor sectoare economice și de asigurarea protecției sociale, cerințe specifice la un moment dat unei anumite economii naționale.

Evoluția istorică

În România, proprietatea privat particulară a fost și este dominată de gospodăria țărănească, considerată de politica agrară o exploatație de dimensiune mică.

În schimb, în proprietatea privată a statului reprezentative au fost marile unități agricole. Ca atare, diminuarea constantă, pe motivații doctrinare, a domeniului funciar al statului a generat o confruntare surdă dintre marea și mica exploatație agricolă.

Această confruntare dintre marea și mica exploatație agricolă s-a manifestat permanent de-a lungul istoriei, în grade diferite de intensitate, dar, cu deosebire, în perioada de la constituirea statului unitar român modern și până astăzi.

Cinci din cele șase momente reformatoare importante recunoscute de politica agrară, în ultimii aproximativ 150 de ani, respectiv 1864, 1921, 1945, 1991 și 2000, au asigurat gospodăriilor țărănești, ca principalele exponente ale exploatațiilor agricole de dimensiuni mici, *întâietate* asupra exploatațiilor mari funciare.

Apariția gospodăriilor țărănești, ca exploatații agricole în sens modern, s-a produs ca urmare a aplicării reformei rurale din 1864. Dar, impunerea lor ca exploatații majoritare și consolidate s-a înfăptuit după a doua reformă agrară, respectiv cea din 1921.

Ca urmare, în perioada interbelică R era o țară a micilor producători agricoli: exploataările cu o suprafață totală de până la 10 hectare reprezentau nu mai puțin de 92% din numărul lor total, iar suprafața deținută era doar de 48% din suprafața totală. Trebuie, totuși, remarcată tendința viguroasă de întărire a unei păтури m înstărite de țărani proprietari care dețineau între 5 și 10 hectare de teren (17,1% din numărul de exploatații, 20% din suprafața totală).

Reforma agrară din 1945 se înscrie și ea pe coordonatele precedentelor reforme (chiar dacă prin efecte este considerată cea m redusă).

Dar, efectul acestor prime trei reforme a fost anulat de politica antițăărănească a statului comunist, care, în urma aplicării reformei din intervalul 1948-1962, a impus noile exploatații de stat sau cooperatiste, iar gospodăria țărănească nu a putut fi desființată, așa cum ar fi dorit puternicii zilei, ci s-a regăsit sub o identitate nouă - *gospodăria membrilor cooperatori* - care avea ca element central lotul în folosință, de numai 1 500 m². Pe persoană participantă la lucrările din C.A.P.

d) Structuri de protecție și exploatare

Domeniul privat particular este constituit din: gospodării țărănești, ferme familiale comerciale, asociații agricole simple și cu personalitate juridică, arendași.

Gospodăriile țărănești erau în anul 1999 în număr de aproximativ 4,1 milioane, ocupau o suprafață de 68% din terenul agricol al României și aveau o dimensiune medie de 2,3 hectare. Aproximativ 76% din aceste exploatații dețin m puțin de 2 hectare și doar 2,7% dețin m mai de 7 hectare (tabelul 10).

Situația, pe țară, a gospodăriilor agricole pe clase de mărime

Nr. gospodării țărănești	4 096 616	100%
Suprafața agricolă (mii ha)	9 578 599	
Suprafața medie (ha)	2,34	
Clase de mărime (ha)		
sub 0,5		12,0
0,5-1		35,1
1-3		29,5
3-5		14,7
5-7		5,0
7-10		3,4
peste 10		0,3

Sursa: M.A.A. - Date operative 1999

Analizele indică că o gospodărie obișnuită este deținută de o persoană în vârstă cu grad de instrucție scăzut. În plus, ele sunt, în general, lipsite de mijloace de producție și resurse bănești, ceea ce le face vulnerabile la presiunile pieței mijloacelor de producție.

Datorită dimensiunilor extrem de reduse, majoritatea gospodăriilor țărănești au un *rol social* de asigurare a mijloacelor de bază pentru subzistența populației rurale și, parțial, pentru populația urbană.

Autoconsumul este dominant, aproximativ 80% din producția obținută, iar pentru comercializare sunt numai excedentele care, în anii cu condiții climatice nefavorabile, sunt nesemnificative.

Aceasta implică faptul că o mare parte din gospodăriile țărănești realizează venituri mici din activitatea agricolă proprie, ceea ce reduce posibilitatea procurării input-urilor de natură industrială, dar purtătoare ale progresului tehnic și tehnologic

Față de toate aceste neajunsuri semnalate, existența gospodăriei țărănești nu trebuie abordată negativ. Proprietarii lor nu trebuie și nici nu pot fi expropriați, ci sprijiniți pentru intrarea acestora, într-o perioadă cât mai scurtă de timp, în fluxurile comerciale de piață. Aceste gospodării creează stabilitate rurală și asigură protecția mediului. Dispariția sau consolidarea lor este rezultatul unui proces natural și al funcționării pieței libere.

Asociațiile familiale (fără personalitate juridică) se constituie pe bază de înțelegere liberă între două sau m multe familii, având ca scop exploatarea terenurilor agricole, creșterea animalelor, condiționarea, prelucrarea și vânzarea produselor.

prestarea unor servicii. Aceste unități își satisfac singure obiectul și condițiile în care își desfășoară activitatea.

La nivelul anului 1992, erau 11 499 de astfel de asociații familiale, numărul acestora crescând în 1994, la 15 829 de asociații familiale, cu o suprafață medie de 124,89 hectare. În 1998, funcționau 7 730, având o suprafață medie de 125 hectare de teren agricol, ajungând în 1999, la 6 082. Potrivit datelor furnizate de Ministerul Agriculturii și Alimentației, suprafața medie a unei exploatații este de 145 hectare.

Asociațiile agricole cu personalitate juridică sunt societăți de tip privat, cu capital constituit prin participarea liberă a membrilor asociați în număr variabil; au ca obiect de activitate exploatarea pământului, uneltelor, animalelor și alte mijloace aduse în societate, precum și realizarea de investiții de interes agricol. Asociațiile agricole nu au caracter comercial. În 1998, erau 3 809 de asociații agricole, cărora le reveneau, în medie, 422 hectare de teren agricol pe unitate.

Cele două tipuri de asociații menționate anterior își desfășoară activitatea în baza reglementării 36/1991, privind asocierea în agricultură. Pentru proprietarii de terenuri, principala motivare de aderare la una sau alta din cele 2 forme de asociații o reprezenta costul ridicat al lucrărilor agricole comparativ cu gradul scăzut de capitalizare al gospodăriei țărănești.

Dar, din 1991, anul apariției primelor asociații, și până în prezent numărul, dar și suprafața agricolă încredințată spre exploatarea lor au scăzut. Cauzele acestui fenomen sunt multiple, dar principalele sunt stimulentele extrem de scăzute acordate de asociații proprietarilor de terenuri.

Societăți comerciale agricole cu capital privat (pe acțiuni) se pot constitui în condițiile Legii nr.31/1990. Asemenea societăți se organizează pentru producția agricolă, prelucrarea, desfacerea produselor. Ele pot deveni întreprinderi moderne, capabile să introducă tehnologii noi. Terenurile acestor societăți sunt proprietate privată individuală, aduse în folosință comună, arendate sau cumpărate, circulația lor fiind reglementată numai prin lege.

Dezvoltarea și modernizarea agriculturii are drept obiectiv principal crearea unor sisteme și structuri moderne și eficiente de proprietate, de organizare și management al exploatațiilor agricole, de obținere și comercializare a producției agroalimentare, care să asigure securitatea alimentară a țării, precum și disponibilități pentru export

Arendarea, desfășurată în virtutea Legii nr.16/1994, permite încredințarea spre exploatare a bunurilor agricole, deci inclusiv a terenurilor, către persoane fizice sau juridice, pe o perioadă de minimum 5 ani, în schimbul unei arende rezultată în urma negocierii proprietarului cu arendașul. Arendarea, ca formă de exploatare în antrepriză a fost promovată ca alternativă a asocierii în vederea creșterii gradului de concentrare a suprafețelor agricole. Arendarea de către companiile private conduse de întreprinzători individuali a demonstrat potențialul ridicat pentru dezvoltarea agribusiness-ului în România.

4.2.Reforma în agricultură

4.2.1. Definire (concepte)

Agricultura, ca și economia în ansamblul său, se află, după anul 1989, în *tranziție*, care în practică poartă pecetea *reformei*.

Tranziția, în termeni conceptuali economici, este considerată a fi: “un proces de transformări radicale, profunde în structurile de proprietate și economice [...] în vederea instaurării proprietății private și a concurenței, a mecanismelor de piață liberă, pentru reglarea activității agenților economici.”⁷¹

Atât în teorie, cât și în practica economică, puține sunt abordările care fac distincție între noțiunea de tranziție și cea de reformă.

Tranziția, ca noțiune, face trimiteri temporale. *Reforma*, în schimb, preia conținutul tranziției, deopotrivă în termeni teoretici și practic. Pe acest fundal relațional, reforma poate substitui tranziția în domeniul politicilor economice și, deci, al politicilor agrare.

4.2.2. Cauze

Cauzele declanșării schimbărilor, deci ale tranziției și reformei din agricultura românească s-au regăsit inițial, în sânul societății socialiste precedente, sub forma:

- ✓ relațiile de proprietate și producție de tip totalitar, comunist;

⁷¹ Dobrotă N. și colab.. *Dicționar de economie*, Ed. Economică, București, 1999, p.476.

POLITICA DE FOLOSIRE RAȚIONALĂ A FORȚEI DE MUNCĂ ÎN AGRICULTURĂ

“Resursele umane reprezintă totalitatea aptitudinilor fizice și intelectuale pe care omul le utilizează în procesul de producție. Ele includ și experiența, fie acumulată, fie obținută prin calificare și se dezvoltă pe măsura evoluției societății omenești.”⁹¹

Munca ocupă un loc important în procesele de producție agricolă, reprezentând resursa de producție cu caracter activ și determinant pentru punerea în valoare a resurselor naturale și de capital.

Trebuie reținut faptul că asigurarea securității alimentare a țării, revigorarea satului românesc și orientarea agriculturii către un sector durabil al economiei, nu mai pot fi concepute fără o analiză temeinică a resurselor umane din agricultură, a calității biologice și profesionale a acestora, a structurii pe grupe de vârstă, cu situarea în prim plan a țărănimii, a statutului economic și profesional al acestora.

În prezent, România dispune de o pondere ridicată a forței de muncă în agricultură (35,2%), ceea ce o distanțează evident de țările cu agricultură dezvoltată, în care forța de muncă ocupată în această ramură este cu mult sub 10% față de forța totală de muncă. În fapt, resursele de forță de muncă din agricultură sunt mult mai mari întrucât, pe lângă populația ocupată, participă și sezonierii. Cel puțin după populația rurală și resursele de muncă din agricultură, România devine, încet dar sigur, o țară agrară. Este cu totul de neînțeles că în puținele studii ce s-au făcut în perioada postdecembristă și în unele studii și programe de relansare a agriculturii, problema resurselor de muncă din agricultură și a specialiștilor din acest domeniu este subestimată. În jurul omului din agricultură, ca și în jurul satului, s-a așternut, ca și în trecut, un văl de neiertat al tăcerii.

⁹¹ Voicu R., *Organizarea și strategia dezvoltării unităților agricole*, Ed. A.S.E., București, 1999.

5.1. Concepte metodologice

În ceea ce privește problemele metodologice ale resurselor de muncă din agricultură, există unele neclarități atât în ceea ce privește populația activă și cea ocupată, cât și fondul de timp, ceea ce face ca o serie de date în analiză să devină necomparabile pe plan intern și, mai ales, pe plan internațional.

Prin urmare, trebuie delimitată clar populația aptă de muncă, populația activă disponibilă și populația ocupată:

a). Populația în vârstă de muncă reprezintă populația care, potrivit legislației în vigoare, este cuprinsă în următoarele grupe de vârstă:

- bărbați între 16 - 60 (62) ani;
- femei între 16 - 55 (57) ani.

b). Populația inaptă de muncă este populația în vârstă de muncă, dar care nu dispune de capacități fizice sau mentale pentru a putea presta o activitate utilă (invalidii de gradul I și II).

c). Populația aptă de muncă este cea cuprinsă în vârsta de muncă și care este capabilă să presteze o anumită muncă utilă.

d). Populația activă disponibilă reprezintă acea parte a populației aptă de muncă ce lucrează în activități utile sau se pregătește în mod organizat în vederea obținerii unei calificări sau este temporar disponibilizată (aici se include populația ocupată, elevii, studenții și militarii în termen, șomerii). Populația activă disponibilă constituie resursele de mână de lucru (mâna de lucru potențială). Volumul populației active disponibile este influențat de o serie întreagă de factori structurali și conjuncturali. *Factorii structurali* sunt: durata de școlarizare, vârsta de pensionare, gradul de folosire a forței de muncă feminine. *Factorii conjuncturali* sunt reprezentați de participarea la activitatea economică a tinerilor, a vârstnicilor și a femeilor. Aceștia pot fi folosiți într-o măsură mai mare sau mai mică, fenomen denumit “flexiune conjuncturală”.

Elementele care caracterizează populația activă sunt: durata de muncă (săptămânală și anuală) și repartitia populației active după noile categorii socio-profesionale.

e). Populația neocupată casnică este populația aptă de muncă ce nu este angajată în activitatea de producție în cadrul ramurilor economiei naționale.

f). Populația neocupată reprezintă populația șomeră sau în căutare de lucru.

g). Populația ocupată reprezintă populația aptă de muncă angajată efectiv într-una din ramurile economiei naționale, indiferent de forma de proprietate și de sfera activității economice și sociale (fără elevi, studenți, militari în termen și șomeri).

Potrivit metodologiei balanței forței de muncă, populația ocupată cuprinde toate persoanele care, în anul de referință, au desfășurat o activitate economico-socială aducătoare de venit, cu excepția cadrelor militare și a persoanelor asimilate acestora (personal M.Ap.N., M.I., S.R.I., militari în termen), a salariaților organizațiilor politice, obștești și a deținuților.

h). Șomerii înregistrați sunt persoanele care declară că într-o anumită perioadă considerată de referință sunt înscrise la agențiile de ocupare și formare profesională, indiferent dacă primesc sau nu ajutor de șomaj, alocație de sprijin sau alte forme de protecție socială.

i). Statutul profesional reprezintă situația deținută de o persoană în funcție de modul de obținere a veniturilor prin activitatea exercitată, și anume: salariat, patron, lucrător pe cont propriu.

5.2. Caracteristicile muncii în agricultură

Cercetările de natură sociologică au evidențiat faptul că munca în agricultură prezintă unele caracteristici și particularități proprii. Se poate afirma că în agricultură munca nu este omogenă și uniformă precum cea din industrie. Pe fond, munca din agricultură are anumite caracteristici tehnice, economice și sociale, determinate de complexitatea, dimensiunea și structura proceselor din agricultură, de legitățile biologice de dezvoltare a plantelor și animalelor, de varietatea sistemelor de cultură și a structurilor tehnologice și de condițiile naturale.

5.2.1. Caracteristici tehnice

a). Munca în agricultură nu este ușoară, iar de multe ori este **neplăcută**. De cele mai multe ori, ea se desfășoară în condiții grele de lucru, cu temperaturi pozitive sau negative, la limita suportabilității umane. Cu mici excepții, se desfășoară în

exterior, în spații deschise, sub influența directă a factorilor climatici. De asemenea, munca în agricultură este periculoasă, gradul de periculozitate fiind sporit datorită diversității extreme a cauzelor generatoare de pericole.

b). Munca în agricultură este *diversificată*, nu cunoaște acea specializare a modelului industrial. În regiunile în care se practică policultura, diversitatea operațiilor crește proporțional cu numărul culturilor și al tehnologiilor agricole practicate. Acest fapt determină în mod obiectiv ca lucrătorul agricol să posede cunoștințe din domenii diferite. Chiar și acolo unde se practică monocultura, în viticultură de exemplu, numărul și complexitatea operațiilor solicitate este extrem de ridicat.

c). Munca în agricultură este *variabilă în timp*, fiind dependentă de anumite perioade calendaristice. În sectorul vegetal, unde în fiecare decadă și lună se execută lucrări agricole specifice, apare fenomenul de sezonabilitate. În producția vegetală, există numeroși timpi morți care determină dificultăți în salarizarea personalului angajat temporar.

d). Munca în agricultură este *subordonată în mod obiectiv necesităților ființelor vii*. Indiferent de sistemul de creștere adoptat pentru animale, îngrijirea acestora este zilnică (hrănit, adăpat, etc.). În cultura plantelor, executarea anumitor tratamente se face (sau ar trebui să se facă) numai la momentele oportune. Aceste tratamente nu sunt diferențiabile în timp, neexecutarea lor poate să compromită în totalitate recolta respectivă.

5.2.2. Caracteristici economice și sociale

a). Munca în agricultură, în mod traditional, este o muncă de *tip familial*. În mod aparent, această muncă nu costă nimic, în gospodăriile agricole individuale sau în cele familiale nici nu se cuantifică această muncă, de unde incitația de a nu face economie. În exploatațiile de tip familial, de dimensiuni mai reduse, munca are importanță și semnificații mult mai mari decât în celelalte activități umane. Lucrând pentru el, pe propria sa parcelă de teren, agricultorul nu simte greutatea și dificultatea muncii executate, de unde randamentul în muncă este superior atât calitativ, cât și

cantitativ, comparativ cu al altor categorii de lucrători agricoli mai puțin motivate în efectuarea unor lucrări agricole.

b). Munca în agricultură este *puțin specializată*, neexistând nici pe departe specializarea extrem de îngustă din industrie. Pentru exploatațiile agricole în care se practică policultura, diversitatea operațiilor crește proporțional cu numărul culturilor și al tehnologiilor agricole. Chiar și în exploatațiile specializate (viticultură, pomicultură), numărul operațiunilor cerute de lucrările agricole este suficient de mare. Unul și același lucrător este obligat în timpul anului să execute o serie întreagă de lucrări, ca: dezgropat, tăieri în uscat sau în verde, palisat, copcit, copilit, diverse tratamente, recoltat etc., ceea ce face ca diviziunea muncii să fie aproape imposibilă.

c). Munca în agricultură este *difficil de controlat* și, ceea ce este mai important, calitatea muncii în agricultură este mai greu de apreciat. În mod normal, efectele muncii se stabilesc și devin vizibile la sfârșitul ciclului de producție, în momentul recoltării. Datorită faptului că la rezultatul final - cantitatea de recoltă obținută - își aduc aportul totalitatea lucrărilor executate, potențate în sens pozitiv sau negativ atât de factorii naturali, cât și de modul în care reacționează plantele și animalele la același efort depus de om, devine aproape imposibilă cuantificarea calitativă a fiecărei lucrări agricole.

Procese de producție din agricultură sunt mai greu de controlat (dar nu imposibil). În agricultură, activitatea se desfășoară pe spații extinse, în grupuri mici, dacă nu chiar izolat, de unde rezultă o productivitate scăzută în cadrul organizării necorespunzătoare și a lipsei de supraveghere.

d). Munca în agricultură este *puțin sigură pentru salariați*. Necesarul de forță de muncă este sezonier și lucrătorii preferă, cum este și firesc, o slujbă, un serviciu mai regulat, ca în industrie. Salariatul agricol sezonier se află într-o permanentă nesiguranță datorită deselor întreruperi ale lucrului, cauzate, în general, de timpul nefavorabil. Apar deseori conflicte sociale, generate de această stare de lucruri, a "timpilor morți". Rezolvarea este una singură: garantarea unui salariu minim pentru timpul nefavorabil.

În agricultură, numărul salariaților cu contract de muncă pe durată nedeterminată este extrem de scăzut. Munca salariată de acest fel este mai puțin adaptată condițiilor din agricultură, unde munca cunoaște ritmuri și intensități extrem de diferite, unde nesiguranța locului de muncă este aproape permanentă, unde

aprecierea lucrărilor executate este destul de greoaie și unde procesele de producție sunt dificil de controlat.

e). Condițiile de viață din mediul urban sunt superioare celor din rural, ceea ce face ca, mai ales tineretul, care și-a format instrucția în mediul urban, să refuze întoarcerea la sat.

f). Nivelul scăzut al productivității muncii și al veniturilor obținute din agricultură determină perpetuarea sărăciei la sate. Veniturile agricultorilor nu sunt uniform repartizate în decursul unui an calendaristic, iar mărimea lor este aleatorie, determinată de condiția anului agricol și de factorii conjuncturali de piață. Astfel, față de veniturile populației urbane, cele ale populației rurale reprezintă 93% iar ale familiilor de țărani 67%. În timp ce în veniturile populației urbane cea mai mare pondere o dețin salariile, pensiile și alte transferuri sociale, în veniturile populației rurale, îndeosebi ale țăranilor, o pondere importantă o au consumurile de produse agroalimentare proprii. Impactul sărăciei este mai redus pentru familiile nețăărănești, care au surse de venituri din salarii și, în completare, din produse agricole. Majoritatea țăranilor se situează sub nivelul decent de trai, mai defavorizate fiind persoanele în vârstă și familiile cu mulți copii. Protecția socială, în general, este mai mică pentru țăranime decât pentru alte categorii sociale.

g). Șomajul este cronic la sate, mai ales în rândul tinerilor din gospodăriile cu pământ puțin sau fără. Acesta este generat și susținut de slaba dezvoltare a ramurii economice predominante - agricultura - precum și a industriilor și a serviciilor, care să atenueze caracterul sezonier al muncii agricole.

5.3. Fenomene demografice (dimensiune, structură, evoluție)

Evoluția fenomenelor și proceselor demografice după anul 1989 este un proces cu totul negativ, deoarece natalitatea a înregistrat scăderi importante, iar mortalitatea generală și migrația externă au crescut substanțial în această perioadă. Evoluția nesatisfăcătoare a fenomenelor demografice s-a reflectat prin aceea că, an de an, după 1989, a avut loc atât o scădere a numărului populației pe ansamblul țării, cât și o schimbare în structura pe vârste a populației, în sensul îmbătrânirii demografice tot mai accentuată a acesteia. Această situație demografică nefavorabilă este urmarea

cele mai importante dintre tineri în ceea ce privește șansele de a ocupa poziții mai înalte în structura socială.

Tânărul este supus, mai mult sau mai puțin continuu evaluărilor celorlalți cu privire la gradul de satisfacere a cerințelor rolului.

În perioada tinereții, se formează și un stil de viață. Aici este tipică o îmbinare în grade și proporții diferite a angajării într-un proces de realizare a unui stil de viață viitoare (pregătire profesională, acumulare a condițiilor pentru stabilirea unei viitoare familii).

Numeroase conflicte sociale care au antrenat tineretul în ultimele decenii au avut la bază tocmai "ignorarea" tineretului, a opțiunilor acestuia pentru schimbare. Mișcările sociale ale tineretului din România în anii 1990 au arătat că reforma socială va trebui să includă și crearea oportunităților pentru exprimarea și participarea socială a tinerilor.

Munca, producătoare de venit, și întemeierea familiei, par a fi principalele porți spre lumea adulților. Tinerii care părăsesc școala și nu reușesc o lungă perioadă de timp să se angajeze, să aibă o ocupație care să le aducă venituri, rămân dependenți de familie și/sau sprijinul social, ceea ce îi mențin într-o stare de "mortoriu" prelungit și accentuează ambiguitatea atributelor de status.

5.7. Eficiența utilizării resurselor de muncă

Productivitatea muncii, ca indicator sintetic al eficienței economice, exprimă consumul de muncă și conversia potențialului productiv al muncii în produse agricole și servicii în formă fizică.⁹²

Productivitatea muncii este o categorie economică, care exprimă global sau parțial consumul de muncă vie și materializată, respectiv randamentul resurselor de muncă și randamentul capitalului utilizat.

⁹² Negrei C., *Productivitatea muncii în agricultură*, Ed. Pro Transilvania, București, 1997.

Productivitatea globală a muncii se exprimă cu ajutorul indicatorului “valoarea producției totale”, “cifra de afaceri” pentru exploatațiile comerciale, “valoarea adăugată pe lucrător care a lucrat anual”.

Productivitatea parțială poate fi calculată cu ajutorul indicatorilor direcți (producția fizică, valorică și exprimată convențional pe oră-om; zi-om) și indirecti (valoarea producției la 100 lei salarii, ore-om sau zile-om la hectar sau pe animal).

Productivitatea muncii exprimată în unități fizice se calculează după relația:

$$W=T/Q \text{ sau } Q/T, \text{ în care:}$$

W - productivitatea muncii vii;

Q - volumul producției (tone, hectolitri, bucăți);

T - timpul consumat pentru lucrări manuale și mecanice (ore-om, zile-om).

Productivitatea muncii exprimată valoric se calculează prin raportul valorii producției (cifra de afaceri) la timpul cheltuit (zile-om, ore-om, număr de personal).

Metodologia de a determina productivitatea în agricultură este mult comentată în literatura de specialitate și nu s-a realizat un consens, datorită dificultăților legate de informațiile necesare, a imperfecțiunilor indicatorilor de exprimare utilizați, a variației lor anuale și zonale care produc deformații în nivelul și dinamica acestor indicatori).

5.7.1. Particularitățile productivității muncii în agricultură

Productivitatea muncii cade sub incidența unui număr mare de variabile (inclusiv a sistemului relațiilor dintre factori, a interdependențelor dintre aceștia), diferite de la un sector de activitate la altul, ceea ce îi imprimă o serie de particularități de natură tehnico-economică și organizatorică.

Acest lucru este cu atât mai evident în agricultură - domeniu de aplicare pe scară largă a legilor biologice, în raport cu care mediul economic obiectiv, dar mai ales cel subiectiv, capătă nuanțe proprii.

Recunoașterea rolului productivității ca indicator sintetic al eficienței economice subliniază importanța relevării particularităților procesului de consumare a

muncii, de conversie a potențialului productiv în diferite bunuri agroalimentare, atât în etapa decizională, cât și în cea postfactum. Eficiența sistemului decizional și a sistemului informațional ocazionat de analiza în timp și spațiu privind productivitatea muncii, depind în mare măsură de cunoașterea modului specific în care structurile muncii vii și materiale constituie factorii de producție, dar și de statutul producției agricole în circuitul valorilor materiale.

Față de aceste considerații de ordin general, productivitatea muncii în agricultură are un mod specific de manifestare și datorită impactului structurilor organizatorice asupra eficienței economice din sistem, particularități datorate:

1). Posibilităților mai reduse de gestionare a mecanismelor de producție, și implicit a productivității, ca urmare a desfășurării activității de producție pe suprafețe mari, întinse și în condiții diferite și de multe ori extrem de variate de climă, orografie și de fertilitate.

2). Caracterului ireversibil al procesului de producție agricolă în ansamblul lor, determină și ireversibilitatea proceselor prin care se manifestă conversia forței de muncă.

Un proces de producție odată demarat (înființarea culturilor, cumpărarea animalelor pentru îngrășat, etc.), reprezintă, practic, o decizie ireversibilă. Ciclul de producție nu poate fi redirectionat, existând doar posibilități reduse de a mai reveni cu decizii asupra unor verigi tehnologice. Desigur, din anumite rațiuni economice, ciclurile de producție pot fi întrerupte, dar nu și din punct de vedere al revizuirii nivelului productivității muncii, care presupune conversia în bunuri și servicii. Mai mult, rebururile sau semifabricatele din industrie sunt purtătoare ale muncii consumate și pot participa la noi cicluri de producție, pe câtă vreme sămânța semănată, îngrășămintele administrate și o parte din lucrările executate nu se mai supun acestei reguli.

În etapa de organizare a procesului de producție, producătorul agricol dispune de libertatea conceperii și dimensionării fluxului tehnologic, dar alocarea ulterioară a factorilor este restricționată de investițiile specifice deja realizate și de costurile reprofilării producției. O fermă specializată în producția de cereale (ca o condiție a competitivității) are de suportat costuri incomparabil mai mari pentru a se reprofila în producția de legume, de fructe etc., în timp ce o întreprindere industrială sau de

comerț dispune de mult mai multe soluții de realizare a reprofilării și respecializării cu costuri reduse.

3). În al treilea rând, impactul structurilor organizatorice asupra productivității muncii derivă din modul de asigurare a agriculturii cu resurse de muncă și din structura timpului de muncă al agricultorului-fermier.

Sistemul de referință față de care se poate defini o piață a muncii pentru agricultură este reprezentat de structura de organizare și gestionare a capitalului din această ramură, respectiv de societățile comerciale, de fermele familiale (care pot avea sau un caracter comercial). În aceste condiții, cererea de forță de muncă va avea ca principal purtător societățile comerciale, cel de-al doilea tip de structură bazându-se în principal pe forța de muncă familială.

Deoarece societățile comerciale, ca urmare a specificului activității din agricultură, tind să minimizeze forța de muncă permanentă, apelând, pentru acoperirea “vârfurilor de muncă”, la forța de muncă sezonieră, este necesar să distingem o cerere activă de forță de muncă și o cerere pasivă, reprezentată de forța de muncă disponibilă sau permanentă. Cantitatea și calitatea muncii prestate de agricultori, ca element activ al productivității reflectă, prin urmare, efectele utilizării unei forțe de muncă mai puțin specializate, mai puțin calificate, care impune o soluție organizatorică cu eficiență scăzută.

4). Caracterul specific al pieței muncii în agricultură, materializat în:

- Comportamentul independent al pieței forței de muncă din agricultură, deoarece chiar în condiții de șomaj în economie, nu se poate vorbi de un ascendent al cererii față de oferta de forță de muncă.

- Gradul mai redus de segmentare a pieței muncii în agricultură față de piața muncii din alte ramuri neagricole, datorită gradului scăzut al specializării. Un segment aparte îl reprezintă însă piața subocupării forței de muncă, segment care generează agricultura cu timp parțial de lucru, precum și tendința de minimizare a forței de muncă permanente.

- Prețul forței de muncă pentru agricultură, care este un preț de conjunctură, atâta timp cât cererea activă de forță de muncă este reprezentată mai ales de forța de muncă sezonieră.

- Prezența aproape continuă a riscului și incertitudinii pe piața forței de muncă din agricultură, ca urmare a sezonității activității și a gradului ridicat de îndatorare, ceea ce mărește frecvența situațiilor de faliment.

Structura timpului de muncă înregistrat la nivelul fermelor (preponderente) contribuie, de asemenea, la particularizarea productivității muncii din agricultură într-o manieră cauzală obiectivă.

Evaluarea complexității timpului de muncă și considerarea lui ca factor al productivității nu se poate face pe baza unei demarcații clare între activitățile ce compun o zi de muncă în cadrul exploatației, aceasta neputând fi redusă la o sumă de intervale temporale, în care prestațiile au sau nu legătură cu obținerea producției agricole.

Din punct de vedere cronologic, ziua de muncă a unui fermier apare ca o succesiune de activități productive și neproductive, dar problema care se pune nu este de a identifica diferite elemente componente ale timpului de muncă, ci de a diagnostica organizarea acesteia prin prisma eficacității productive.

Atât prin durată, cât și prin eterogenitate, munca din agricultură devine una solicitantă, obositoare, la aceasta contribuind și anumite contradicții structurale ale timpului de muncă, cum ar fi:

- Contradicția dintre timpul de muncă mecanizată, cu scadență impusă și timpul necesar observării temporare aleatoare (ex: în timpul mulsului mecanic, crescătorul trebuie să realizeze o supraveghere a randamentului și stării de sănătate a animalelor, cu o scadență ce nu corespunde aceleia impuse).

- Contradicția dintre timpul de muncă absolut necesar (pentru furajare, adăpare etc.) și cel impus de situații imprevizibile, cum ar fi reglarea microclimatului ca urmare a modificării temperaturii exterioare în cursul zilei.

Rezultă că munca fermierului nu apare ca o acumulare de activități succesive sau suprapuse, ci se realizează în baza unei strategii coerente: atunci când furajează animalele sau recoltează laptele, fermierul este preocupat și de identificarea semnalmentelor asupra stării de morbiditate a efectivelor: uneori această alternanță apare sub forma unui circuit impus de criterii temporale sau spațiale: îngrijirea sectorului "porcine" este precedată de sectorul "vacă de lapte", atunci când hrănirea tineretului porcine se face și cu lapte sau când este amplasat pe ruta de întoarcere la sediul firmei.

În favoarea evaluării timpului de muncă în afara unei contabilități stricte pledează și faptul că agricultorul trebuie să fie mereu în situația de a interveni, ceea ce poate releva importanța și potențialitățile muncii casnice pentru producția agricolă; timpul când este doar prezent în fermă își dovedește eficacitatea și valoarea în timpul intervenției pentru numeroase lucrări; nu durata muncii este semnificativă, ci momentul declanșării ei.

Realizarea secvențelor obligatorii ale procesului tehnologic nu reclamă numai durata, ci și disponibilitatea de a interveni la momentul adecvat, ceea ce presupune sesizarea momentului respectiv în urma activității de supraveghere.

~~În concluzie, considerarea complexității timpului de muncă pentru obținerea producției agricole complica, dar în același timp contera acuratețe determinan productivității muncii.~~

5.7.2. Limitele creșterii productivității muncii

Opțiunea pentru o agricultură de înaltă productivitate prezintă nu numai avantaje, ci și unele dezavantaje, acestea din urmă transformându-se în limite ale creșterii productivității muncii. În funcție de natura lor, aceste limite derivă fie din specificul proceselor de producție din agricultură, fie din mecanismul propriu-zis al productivității muncii.

La nivel macroeconomic, principalele limite sunt reprezentate de:

- costul politicilor agrare;
- nivelul consumurilor de energie;
- apariția și amplificarea dezechilibrelor regionale;
- deteriorarea agroproductivității ecosistemelor;
- înrăutățirea calității produselor.

În cazul țărilor dezvoltate, ultimele decenii au fost marcate de o susținere permanentă a acestei ramuri de către stat (direct sau indirect), datorită nivelului general de creștere economică. O asemenea politică a condus în timp la o supradimensionare a mecanismului de redistribuire a veniturilor prin intermediul bugetelor de stat, fiind afectate în acest fel funcțiile pieței concurențiale. Costurile politicilor agrare au devenit astfel tot mai greu de suportat, mai ales în etapele de recesiune economică, de generalizare a crizei productivității.

Din acest punct de vedere, ultimii ani sunt semnificativi, întrucât au început să apară preocupări ample de redimensionare a politicii agrare, respectiv de ajustare a unuia din principalii piloni ai creșterii productivității muncii în agricultura țărilor dezvoltate.

În al doilea rând, analiza structurii input-urilor, comparativ cu cea a eficienței consumului de muncă relevă în mod clar o creștere a dependenței energetice a agriculturii, căreia tinde să îi devină caracteristică înregistrarea unor bilanțuri și randamente energetice negative. În acest timp, resursele energetice, ca și alte resurse, prin nivelul și structura lor, devin tot mai rare.

În al treilea rând, o strategie a creșterii productivității muncii subordonată în totalitate pe ideea de profitabilitate, face din apropierea rentei de fertilitate și de poziție un prim obiectiv în tentativa ținerii sub control a unui segment cât mai mare a piețelor produselor agricole. Acest lucru este posibil prin orientarea prioritară a capitalului din agricultură către anumite zone, în timp ce altele, mai puțin favorabile producției agricole, înregistrează o evidentă stare de subdezvoltare, crescând astfel numărul producătorilor submarginali falimentari. În aceeași direcție acționează și acapararea piețelor din aceste zone de către producătorii din zonele favorabile, sporind starea de subvalorificare a resurselor umane și materiale.

Una din limitele alarmante ale creșterii productivității muncii o reprezintă deteriorarea agroproductivității ecosistemelor, la care se adaugă înrăutățirea calității produselor. Obstrucționarea ciclurilor naturale, biologice, prin recurgera într-o măsură tot mai mare la substituirea resurselor naturale de producție, afectează funcțiile agroecosistemelor, ceea ce echivalează cu o restrângere a bazei productive a agriculturii. Ca urmare imediată, trebuie consemnată și scăderea calității intrinseci a produselor agricole, mai puțin evaluată din preț datorită lipsei de informații privind efectul asupra sănătății consumatorilor.

La nivel microeconomic, o tratare sistematică a limitelor creșterii productivității muncii se poate realiza, clasificându-le în:

- limite tehnice;
- limite economice;
- limite financiare.

Aceste limite reprezintă efectele negative ale opțiunii productiviste asupra statutului exploatației agricole și, în mod logic, asupra producătorului agricol.

Limitele tehnice își au originea în contradicția dintre legile valorificării eficiente a capitalului și legile naturii, natura fiind totuși, suportul primordial și indispensabil pentru producția agricolă. În mod paradoxal, căile de creștere a productivității muncii conturează un proces de rezidualizare și transformare a naturii, direcționat mai degrabă spre evitarea sau eliminarea proceselor biologice, naturale, decât spre valorificarea potențialului acestora. Acesta este și mobilul angajării, în numele productivității, într-o cursă a performanțelor tehnice mereu mai mari, dar care sunt limitate de performanțele biologice ale soiurilor și hibrizilor de plante și raselor de animale, ale capitalului natural în general.

Un însoțitor permanent al randamentului tot mai mare este însă și riscul tehnic,

peșterea de clădirea izolatelor plantelor și animalelor la sursele naturii și

dăunătorilor, de simplificarea bazei biologice a agriculturii, păgubele ce se pot înregistra fiind deosebit de mari. În aceste condiții, riscul tehnic se transformă într-o limită a creșterii productivității muncii, limită accentuată de impactul acestuia în plan financiar, un nivel tot mai ridicat al riscului, specific exploatațiilor productiviste antrenează cheltuieli sporite ocazionate de sistemul de asigurare și de contractare a creditelor pentru calamități.

Înregistrarea unei productivități tot mai mari are loc pe fondul creșterii semnificative a consumurilor intermediare de origine industrială și a investițiilor, ceea ce echivalează cu o creștere a dependenței agriculturii de ramurile din amonte și o scădere a posibilităților acesteia de a crea valoare adăugată, subminându-se astfel, pe termen lung, baza menținerii și îmbunătățirea productivității muncii. Pentru a evita o asemenea situație, este necesară creșterea dimensiunii producției, care provoacă însă și o creștere a “fragilității” economice a exploatației în raport cu oscilația prețurilor percepute de partenerii din amonte și aval. Creșterea “fragilității” se explică prin dinamica inferioară a producției față de aceea a consumurilor intermediare, a rentabilității economice aferentă procesului de substituie a muncii cu capitalul.

Reacția agricultorilor este de a asigura o creștere a gradului de intensificare, cât și a dimensiunii producției, numai că, în timp ce în primul caz viteza de rotație a capitalului se poate îmbunătăți, în al doilea caz are loc o creștere a volumului imobilizărilor, dând naștere la limite de ordin financiar ale creșterii productivității. Este vorba de acutizarea, în principal, a următoarelor aspecte:

- a). Creșterea necesarului de investiții la hectar sau pe cap de animal, în vederea atingerii dimensiunii optim exploatabile a fermei.
- b). Procesul de îndatorare pe termen mediu și lung a agricultorilor devine inevitabil.
- c). Structura cheltuielilor de producție este marcată de o creștere permanentă a cheltuielilor financiare.
- d). Creșterea rigidității structurilor de producție și grevarea prioritară a venitului agricol de plata anuităților aferente împrumuturilor.
- e). Ascendenta instituțiilor creditoare asupra exploatației agricole, acceptarea garanției și justificării solicitate, însemnând impunerea unui anumit sistem de producție.

În sfârșit, sunt de remarcat și limitele în plan social - asupra agricultorilor - ale creșterii productivității muncii. Cursa pentru o productivitate mereu mai mare, condiție a sporirii competitivității, înseamnă substituirea unor privațiuni ale muncii în agricultură, cu cele ale extinderii duratei și intensității muncii pentru agricultor, accentuarea contradicției dintre funcția venitului agricol de capitalizare și cea de remunerare a forței de muncă, aceasta din urmă tinzând să capete un caracter rezidual.

5.7.3. Productivitatea muncii în agricultură și veniturile agricultorilor

Un loc aparte în evaluarea efectelor evoluției eficienței consumului de muncă îl ocupă raportul dintre productivitatea muncii și remunerarea forței de muncă din agricultură, fie că este vorba de salariați sau de forța de muncă familială.

În mod tradițional, dinamica remunerării trebuie să o urmeze pe cea a productivității, pe baza unui raport de optimalitate. Actuala configurație a pieței muncii, marcată de apariția a două structuri cu impact deosebit asupra funcției de alocare a resurselor de muncă - sindicatele și statul - determină însă o independență tot mai mare a nivelului salariului față de nivelul productivității muncii.

Indiferent de "actorii" care intervin în elaborarea sistemului de salarizare și cu atât mai mult în cazul exploatațiilor agricole familiale, evaluarea raportului dintre productivitate și veniturile nete ale agricultorilor nu poate avea loc în afara următorului context:

- raportul dintre nivelul productivității muncii înregistrate la nivelul exploatației agricole și cel mediu, pe produs (sau întreaga agricultură);